अध्याय 11

तळागाळांतली लोकशाय – भाग 2

ग्रामीण वाठारांतलें थळावो सरकार

> खरो भारत आपल्या गांवांनी रावता.
>
> – एम. के. गांधी

व्हडले प्रस्न ?

1. पंचायती राज संस्था म्हणल्यार कितें?
2. तांचीं कामां कितें?
3. राज्यकारभार आनी लोकशायेंत तांकां म्हत्व कित्याक?

0681CH11

© NCERT not to be republished

आतां थळाव्या पांवड्यार सरकार कशें चलता तें पळोवया. ह्या प्रकरणांत आमचो भर गांवगिऱ्या वाठारांतल्या थळाव्या सरकाराचेर आसतलो; फुडल्या अध्यायांत आमी शारी वाठारांत पळयतले.

भारत हो व्हड आकार आनी विविधताय आशिल्लो देश. आमचे कडेन सुमार 6 लाख गांव, 8 हजार शारां आनी 4 हजारां वयर नगरां आसात. आमची लोकसंख्या 1.4 अब्जां वयर पावल्या, तातूंतले सुमार दोन तृतियांश लोक गांवगिऱ्या वाठारांनी रावतात. ह्या गुंतागुंतीच्या समाजांत आमी स्वताचेर कशें राज्य करतात?

हिमालयाच्या मुळसांत आशिल्ल्या लक्ष्मणपूर ह्या ल्हानशा गांवाची भोंवडी करूया. हांगा 200 घरां आसात आनी सुमार 700 लोकसंख्या आसा, तातूंतले चडशे शेतकार आसात. लोक आपल्या जमनीची लागवड करतात आनी गोरवां वा बोकडां पोसतात. कांय जाणांचे सोयरे सैन्यदळांत काम करतात; कांय तरणाटे गांवकार

नोकऱ्यांच्या सोदांत शारांत स्थलांतरीत जाल्यात. ह्या गांवच्यो गरजो कितें आसात – घडये शेतां खातीर उदक, उटंगाराच्या पावसान लुकसाण जालें जाल्यार मुखेल रस्त्याची दुरुस्ती करप वा गांवची मुळावी शाळा सांबाळप? तांच्या दिसपट्ट्या जिणेचेर परिणाम करपी अशा गजालींचेर गांवचे कशे निर्णय घेतले? आनी त्यो गरजो भागोवपा खातीर तांकां साधनसुविधा खंयच्यान मेळटल्यो? जमनी विशीं वाद जालो वा कांय पीक चोरलें जाल्यार कितें जातलें? अशे कितलेशेच प्रस्न एका गांवांत उप्रासूंक शकतात. अशा दर एका प्रस्ना खातीर लोक राज्या कडेन वा राष्ट्रीय राजधानींत धांवपाक शकतात?

पंचायती राज वेवस्था

भारतांतल्या दर एका गांवाभशेन लक्ष्मणपूर लोकांतूय 'पंचायत' नांवाची थळाव्या सरकाराची पद्दत आसा, जी ग्रामपरिशदेचो संदर्भ दिता. पंचायती प्रशासन लोकां लागीं हाडटात, ताका लागून तांकां निर्णय घेवपाच्या प्रक्रियेंत सक्रीय वांटो घेवप शक्य जाता. तेखातीर पंचायत वेवस्था, जाका पंचायती राज अशेंय म्हण्टात, हो स्वराज्याचो एक प्रकार. थळावे प्रस्न सोडोवप, उदरगतीक चालना दिवप आनी सरकारी येवजण्यांचो लाव तळागाळांतल्या पांवड्यार पावोवपाक पंचायतींचो म्हत्वाचो वांटो आसा.

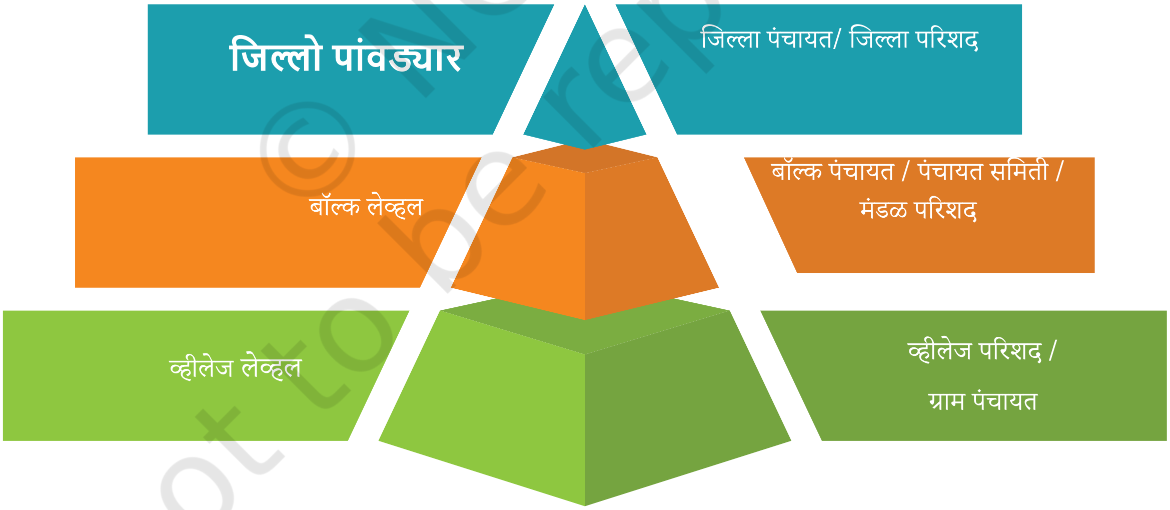

आकृती 11.1

© NCERT not to be republished

आकृतीवयल्यान स्पश्ट जाता ते प्रमाण पंचायती राज वेवस्था तीन पांवड्यार काम करता – सकयल्यान वयर – गांव, ब्लॉक आनी जिल्हो. हाका 'त्रिस्तरीय पद्दत' अशें म्हण्टात. ह्या संस्थांच्यो जापसालदारक्यो एकठांय करून शेतकाम, घर, रस्त्यांची राखण, उदका स्त्रोतांचें वेवस्थापना, शिक्षण, भलायकी सेवा आनी समाजकल्याण ते सांस्कृतीक कार्यावळी मेरेनच्या जिल्ह्यांतल्या जिणेच्या चडशा सगळ्या आंगांचो आस्पाव करतात.

ग्रामपंचायत

गांवगिऱ्या वाठारांतल्या लोकांक सगळ्यांत लागीं आशिल्ली ग्राम पंचायत, पान 164 वयल्या आकृती 11.1 च्या आदारान सुरवात करूया. ताचे वांगडी थेट ग्रामसभेन वेंचून काडटात, जो एका गांवांतल्या (वा शेजारच्या गांवांचो गट) प्रौढ लोकांचो एक गट आसता जांकां मतदार म्हूण नोंदणी करतात. ग्रामसभेंत बायलो आनी दादले आपल्या वाठारा संबंदीत सगळ्या गजालींचेर चर्चा करून निर्णय घेतात. दरेक ग्राम पंचायत 'सरपंच' वा 'प्रधान' नांवाचो मुखेली वा अध्यक्ष वेंचून काडटा. हालींच्या वर्सांनी चडांत चड बायलो सरपंच जाल्यात.

© NCERT not to be republished

अनुकरणीय सरपंच

ज्ञानेश्वर कांबळे हे ट्रान्सजेंडर व्यक्ती जे 2017 वर्सा महाराष्ट्रांतल्या सोलापूर म्हालांतल्या तरंगफळ गांवचे सरपंच म्हणून वेंचून आयले. कांबळे हांचें ब्रीदवाक्य म्हळ्यार लोक सेवा, ग्रामसेवा, म्हणल्यार 'गांवची सेवा म्हणल्यार लोकांची सेवा'. कांबळे हांणी हेर स उमेदवारांक हारोवन सरपंच जाले..

मध्य प्रदेशांतल्या खानखंडवी गांवांतली भील कम्यु-निटीची वांगडी वंदना बहादूर मैदा हिणें पितृसत्ताक नेमांक आडनदर करून आपल्या गांवची पयली बायल सरपंच जाली. तिणें गांवांतल्या बायलांक सभेच्या बसकेंत हाजीर रावपाक पटयलें आनी शिक्षण आनी नितळसाण ह्या सारक्या म्हत्वाच्या प्रस्नांचेर उपाय काडलो; पयसुल्ल्यान मान्यताय मेळयली. गांवगिऱ्या भारताचें रुपांतर करपाक बायलां कशीं मुखेल भुमिका करपाक शकतात हें वंदनाच्या प्रवासांतल्यान दिसून येता.

महाराष्ट्रांतल्या अहमदनगर जिल्ह्यांतल्या हिवरे बाजार ह्या गांवांत वारंवार पडपी दुकळ आनी शेतकी उत्पादन उणें जाल्ल्यान ताचेर परिणाम जातालो. पोपटराव बागुजी पवार सरपंच जाले उपरांत तांणी अण्णा हजारे हांचे पावसाचें उदक सांठोवप, उदक विभाजन संवर्धन आनी लाखांनी झाडां व्हड प्रमाणांत झाडां लावपाचें मॉडेल वापरपाक सुरवात केली, ह्या सगल्यांक लागून भूंयगत उदक रिचार्ज करपाक हातभार लागलो. गांवकारांच्या सहकार्यान हिवरे बाजार हो कांय वर्सांनी हिरवो आनी समृद्ध गांव जालो 166 श्री पोपटराव पवार हांकां 2020 वर्सा पद्मश्री पुरस्कार फावो जालो.

ग्राम पंचायतीक पंचायत सचीव आदार दिता जो बसका आपोवप आनी नोंदी सांबाळप अशीं प्रशासकीय कामां करता. चडशा ग्राम पंचायतींक भारतांतल्या जायत्या वाठारांनी 'पटवारी' नांवाचो अधिकारीय आदार दिता, जो गांवकारांच्या जमनीच्या नोंदी सांबाळटा. कांय कडेन पटवारी पिळग्यान पिळग्यो आशिल्ले नकाशे दवरता!

[redacted]

हे विशीं चितात

हे पोरने नकाशे आमकां कशे उपेगी पडटले अशें तुमकां दिसता? ते आमकां भूतकाळा विशीं आनी वर्तमाना विशीं कितेंय सांगपाक शकतात?

भुरग्यांक अनुकूल पंचायत उपक्रम

पंचायतींनी सगल्यांचो आवाज आयकुपाचो आसता- तातूंत भुरग्यांच्या आवाजाचो आस्पाव आसता. भुरग्यांक अनुकूल पंचायत उपक्रम भुरग्यांक तांचे भलायके कडेन संबंदीत आशिल्ल्या गजालींचेर आपले विचार आनी मतां मांडपाची संद तयार करता. बालसभा आनी बाल पंचायतींत भुरग्यांक नेमान वांटो घेवपाक उर्बा दिवपा खातीर जायत्या राज्यांनी पावलां उबारतात, जाल्यार गांवचे जाण्टे तांच्या हुस्क्याचेर उपाय काडपाचो यत्न करतात .

देखीक, महाराष्ट्रांत कांय बाल पंचायतींनी बालमजुरी आनी बालविवाह पयस करपाचें काम केलां. तांणी जायत्या भुरग्यांक परत शाळेंत हाडल्यात. बालपंचायत वांगडी एकठांय येवन पालकांक आनी हेर जाण्ट्यांक आपलो वॉर्ड परतून शाळेंत धाडपाक सांगतात, आनी शिकपाक जाय आशिल्ल्या चलयां खातीर लग्नाची वेवस्था करची न्हय.

भुरग्यांक अनुकूल उपक्रम घेतिल्ले खातीर कितल्याशाच ग्रामपंचायतींक पुरस्कार फावो जाल्यात. सिक्कीमांतलें एक उदाहरण अशें-:

पश्चीम सिक्कीमांतल्या सांगखू राधू खांडू ग्रामपंचायतीन भुरग्यांच्या गरजांक आनी हक्कांक खूब म्हत्व दिलां.

© NCERT not to be republished

शाळांनी भुरग्यां खातीर सुरक्षीत करपा खातीर पंचायतीन कंपाऊंड वण्टी बांदल्यात. विद्यार्थ्यांक नितळसाणेन शिजयल्लें दनपारचें जेवण मेळचें हे खातीर ग्रामपंचायतीन शाळांनी रांदचेकुडीचें बांदकाम केलां. ह्या यत्नां खातीरूच सांगखू राधू खांडू हांकां बालहितैषी ग्रामपंचायत म्हूण जाहीर केलां .

राजस्थानांतलें आनीक एक उदाहरण पळोवया:

कांय दशकां पयलीं बंकर रॉय हाच्या 'बेअरफूट कॉलेज' उपक्रमाची एक शाखा आशिल्ल्या 'चिल्ड्रन्स पार्लमेंट' संस्थेन राजस्थानांतल्या गांवगिऱ्या वाठारांतल्या वंचीत भुरग्यांक शिक्षण आनी लोकशाय सहभागांतल्यान सशक्तीकरण केलें. 8 ते 14 वर्सां पिरायेचीं भुरगीं रातच्या शाळांतल्यान आनी संसद सारक्या वेंचणुकांतल्यान शासन प्रक्रिया, लोकशाय आनी समाजीक जापसालदारकी विशीं शिकतात. 'संसद' मतदार वळखपत्रां आनी प्रचारा सयत औपचारीक प्रक्रिया पाळटाली. वेंचून आयिल्ल्या प्रतिनिधींनी 'मंत्रीमंडळ' तयार केलें, शाळा वेवस्थापनाचेर देखरेख दवरली आनी समाजाच्या गरजांचो पुरस्कार केलो. ह्या उपक्रमान फुडारपण कुशळटाय आनी समाजीक जागृताय वाडयली, भुरग्यांक समाजीक नेमांक आव्हान

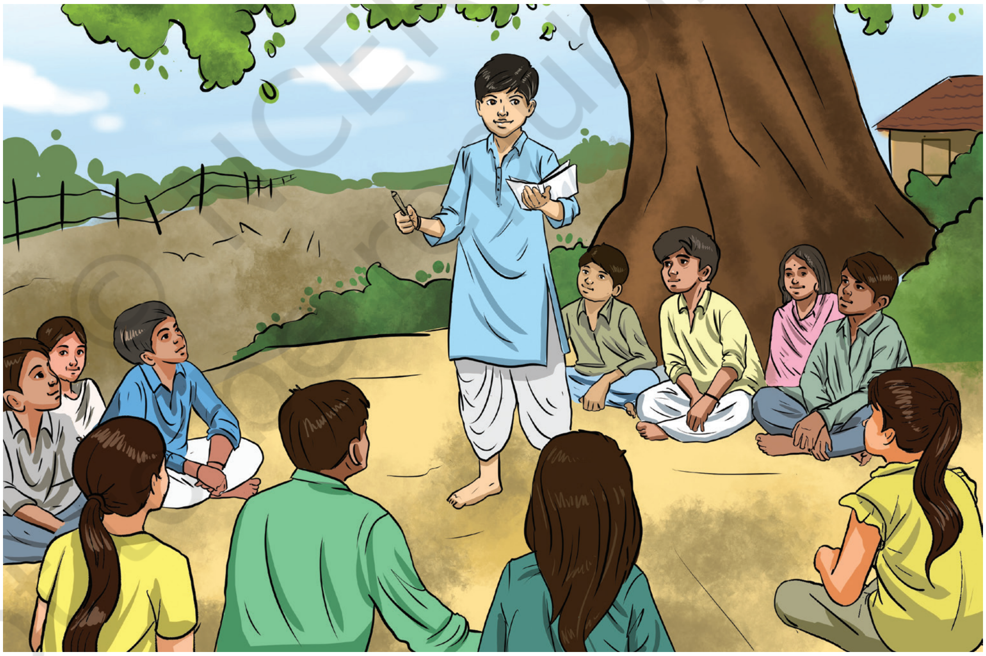

दिवपाक आनी बदलाची वकिली करपाक सक्षम केलें. भुरग्यांनी शिक्षण, नितळसाण आनी ह्या सारक्या विशयांचेर सक्रीय उपाय काडलो

समाजीक समता, समाज उदरगतीक हातभार लावप. भुरग्यांच्या संसदेच्या उपक्रमाक जायते पुरस्कार मेळ्ळे, तातूंत 2001 वर्सा संवसारीक भुरग्यांचो मानद पुरस्कार आस्पावता..

सोदून काडूया

वर्ग उपक्रम म्हूण चार-पांच विद्यार्थ्यांक बालपंचायत तयार करपाक दिवची आनी बाकीच्या वर्गांतले लोक आपूण गांवचेच अशी कल्पना करूंक जाय. ग्रामसभा खंयच्या विशयांचेर चर्चा करतली? ताका खंयचीं आव्हानां येवंक शकता? तातूंत कसले उपाय मांडटले ?

पंचायत समिती आनी जिल्हा परिशद

बॉल्क पांवड्यार आनी जिल्लो पांवड्यार अश्यो संस्था अस्तित्वांत आसात, ज्यो गांव पांवड्या वयर आसात. तांचीं नांवां आमी पान 164 वयल्या आकृती 11.1 त पळयल्ल्या पिरामिडात आकृतींत दिल्यांत. बॉल्क पांवड्यावेली पंचायत समिती ही जिल्हो पांवड्यार ग्रामपंचायत आनी जिल्हो परिशद हांचे मदलो दुवो आसा. ह्या संस्थांचे वांगडी थळावे लोक वेंचून काडटात, पूण तांचे कडेन वाठारांतल्या गांवांचे सरपंच आनी राज्य विधानसभेचे थळावे वांगडी अशे हेर वांगडी आसू येतात .

पंचायत समित्यांची रचणूक राज्या प्रमाण वेगळी आसता, पूण थळाव्या लोकांचो सहभाग घटमूट करपाक तांची भुमिका तशीच उरता. देखीक, सगल्या ग्राम पंचायतीं कडल्यान उदरगत आराखडो एकठांय करून आनी ते अनुक्रमान जिल्लो वा राज्य पांवड्यार सादर करपा खातीर एकठांय दवरून ते ग्राम पंचायतींनी गजालींचें समन्वय करतात. हाका लागून अशा उदरगत प्रकल्पां खातीर आनी ग्रामीण वाठारांत सगल्या हवामानांत रस्ते बांदपाक चालना दिवपी प्रधानमंत्री ग्राम सड़क येवजण सारक्या सरकारी येवजण्यां खातीर निधी दिवपाची सुविधा मेळटा .

© NCERT not to be republished

लोकसंख्येच्या वंचीत घटकांक आपल्यो गरजो आनी समस्या आयकुपाक मेळच्यो हे खातीर तिनूय पांवड्यार ख[illegible]म केल्यात. तशेंच बायलां खातीर एक तृतियांश सुवातो राखून दवरपाची तजवीज ह्या संस्थांनी आसा.

हे विशीं चितात

समाजांतल्या वंचीत घटकांच्यो गरजो आनी समस्या हाचे कडेन सरकारान चड लक्ष दिवप कित्याक गरजेचें अशें तुमकां दिसता?

सोदून काडूया

→ केंद्रीय पांवड्यार आनी पंचायत पांवड्यावेले शासन वेवस्थेंत तुमकां कसलें सारकेपण आनी फरक दिसता? (संकेत: गरज पडल्यार परत अध्याय 10 कडेन पळयात.)

→ थोड्या पंचायत वांगड्यांक मेळपाची संद मेळ्ळ्यार तुमकां तांकां खंयचे प्रस्न विचारपाक आवडटले? प्रश्नावली तयार करपा खातीर ल्हान गटांनी चर्चा करात. कांय ग्रामपंचायत वांगड्यांक मेळयात वा तांकां तुमच्या शाळेंत आमंत्रण दिवचें. तुमच्या प्रश्नावलींतले प्रस्न तांकां विचारात आनी एक ल्हान अहवाल बरोवचो

पंचायती राज संस्थांची रचणूक आनी कार्यां राज्यांनी थोडी वेगळी आसात हें आमी याद दवरूया. कारण त्या संस्थांचेर राज्यांचो अधिकार आसा. पूण तांची उद्दिश्टां एकूच आसात – गांवकारांक आपल्या गांवांच्या आनी थळाव्या वाठाराच्या वेवस्थापनांत आनी उदरगतींत सक्रीय वांटो घेवपाक मेळचो.

अर्थशास्त्र हो सुमार 2,300 वर्सां पयलीं कौइल्या (उपरांत चाक्य अशेंय म्हण्टाले) हाणें बरयल्लो राज्यकारभाराचो एक पुर्विल्लो ग्रंथ. हेर गजालीं वांगडाच राज्याची रचणूक आनी कारभार कसो चलचो, अर्थवेवस्था कशी समृद्ध करूं येता, राज्यकर्त्यांचीं कर्तव्यां कितें आनी झूज कशें चलचें हाचें वर्णन तातूंत [redacted]
राज्यशिल्पांतलो तज्ञ कौ-इल्या करता:

© NCERT not to be republished

"राजा दर 10 गांवां खातीर एक संग्रह (एक उपजिल्लो मुखेल निवासस्थान) स्थापन करतलो; दर 100 गांवां खातीर एक कार्वा इका (जिल्लो मुख्यालय); दर 400 गांवांक एक द्रो-अमुख; आनी दर 800 गांवांक एक स्थानी (प्रांतीय मुख्यालय).

आयचे भाशेंत आमी हे चार वर्गांक खंयचीं नांवां दितले? इतले पयलीं अशेच तरेचे रचणुकेचो विचार केल्लो हें अजाप न्हय?

आमी फुडें वचचे पयलीं...

→ गांवगिऱ्या वाठारांतलें थळावें सरकार त्रिस्तरीय पद्दतींत संघटीत जाता..

→ पंचायती राज वेवस्थेंतली लोकशाय लोकांच्या थेट सहभागांतल्यान आनी तांच्या वेंचून आयिल्ले प्रतिनिधी ह्या दोनूय माध्यमांतल्यान काम करता..

→ पंचायती राज संस्था गांवगिऱ्या वाठारांतल्या लोकांक स्वराज्याचें माप दितात, जाका लागून ते आपले प्रस्न वेवस्थीत करूंक शकतात आनी उदरगत येवजण्यांत सहकार्य करूंक शकतात..

प्रस्न, उपक्रम आनी प्रकल्प

1. स्वताची चांचणी करात – वयलो मजकूर पळयनासतना पंचायती राज वेवस्थेच्या तीन पांवड्यांक नांवां दिवंक शकता? तिनूय पांवड्या वयल्या दरेका पांवड्याचीं मुखेल कामां खंयचीं?

2. गांवांत रस्त्या कुशीक पडिल्ल्या प्लास्टिक पोतयांच्या प्रस्ना विशीं सरपंचाक पत्र बरोवप.

3. तुमचे नदरेंतल्यान खंयच्या प्रकारची व्यक्ती ग्रामपंचायत वांगडी आसूंक जाय??

4. आमी समजूया की तुमी गांवचे शाळेंत शिकतात. ही शाळा म्हामार्गा कुशीक आसा आनी विद्यार्थ्यांक शाळेंत येतना वा दीस सोंपतकच रस्तो हुंपपाक त्रास जाता. हो प्रस्न सोडोवपा खातीर पर्याय कितें? पंचायती राजांतल्यो खंयच्यो संस्था तुमकां मजत करपाक शकतात? विद्यार्थी कितें करूंक शकतात?

© NCERT not to be republished

नुडल्स

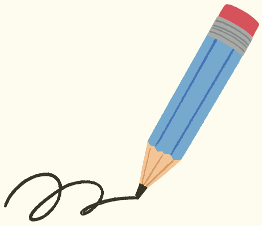

*’नूडल्स’ हें आमचें ‘नोट्स अँड डूडल्स’ हें संक्षिप्त रुप!

© NCERT
not to be republished